

Sloboda i pravednost u Rousseauovu djelu O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima

Koščević, Iris

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:611113>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-17**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Iris Košćević

**Sloboda i pravednost u Rousseauovu djelu *O podrijetlu i temeljima
nejednakosti među ljudima***

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Zdravko Perić

Osijek, 2020.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za filozofiju

Preddiplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Iris Košćević

Sloboda i pravednost u Rousseauovu djelu *O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima*

Znanstveno područje humanističke znanosti, znanstveno polje filozofija,
znanstvena grana filozofija politike

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Zdravko Perić

Osijek, 2020.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum

9. srpnja 2020.

J. Koščević 012224507

Ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak:

Cilj ovoga rada je analizirati koncepte pravednosti i slobode, tj. problem njihova izostanka u slučaju pojedinca u Rousseauovim djelima „O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima“ te „Društveni ugovor“. Rousseau je htio ukazati na razloge nestabilne društvene zajednice te navesti mogućnost njezina oporavka, istovremeno izražavajući zabrinutost nad trenutnim stanjem čovjekove egzistencije. Navodeći razloge takva iskrivljena načina egzistencije, on naglašava važnost otuđene slobode i pravednosti kao ključnih momenata potencijalne prekretnice, tj. promjene. Kao uzor moralno ispravnoga načina egzistiranja, koje je danas prema Rousseau stavljeno u drugi plan, on navodi prirodno stanje utjelovljeno likom plemenitoga divljaka. Jednaku važnost daje i uspostavi društvene zajednice u kojoj je potencijalni nedostatak maksimalne slobode pojedinca u opreci sa čovjekovom iskonskom prirodom, ali i utemeljenju privatnoga vlasništva čije ostvarenje nepovratno utemeljuje čovjekovu potrebu za međusobnim natjecanjem i borbom.

Ključne riječi: Rousseau, plemeniti divljak, prirodno stanje, sloboda, pravednost, moralnost, društvena zajednica, čovjekova priroda, privatno vlasništvo

Sadržaj

1. Uvod.....	4
2. Karakteristike prirodnoga stanja.....	5
2.1.Značaj slobode i jednakosti.....	6
3. Razum kao izvor zla.....	7
3.1. Kreiranje društvene zajednice.....	8
3.2. Posljedice samoljublja.....	8
3.3. O čovjekovoj potrebi za napredovanjem.....	9
4. Temelj nejednakosti među ljudima.....	10
5. O prvim društvenim zajednicama.....	11
5.1. O ropstvu.....	12
5.2 O društvenom ugovoru.....	13
6. O narodu.....	14
7. O zakonodavstvu.....	15
8. O konačnosti političkoga tijela.....	16
9. O izborima političkoga tijela.....	17
10. O religiji.....	18
11. Zaključak.....	19
12. Popis literature.....	20

1.Uvod

Jean-Jacques Rousseau u svojem djelu „O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima“ analizira i ističe razliku čovjeka u svojem izvornom prirodnome stanju u odnosu na njegovo stanje u suvremenome dobu kada gubi slobodu stapajući se u društveni oblik zajednice. Kao uvod navedenome djelu, Rousseau u „Društvenome ugovoru“ opisuje ideal društvene zajednice u kojoj bi pojedinac stekao zaštitu i opću slobodu zajedno s pravednošću, a u kojoj on mora zauzvrat dati svoju osobnu slobodu. Naime, Rousseau promatrajući razlike među ljudima, i uzroke tih istih razlika, uviđa kako čovjek duhovnim razvojem paralelno zastranjuje u pogledu moralnih načela i zaboravlja na svoju izvorno plemenitu prirodu: »... , nema ničeg tako pitomog kao što je divljak u prirodnom stanju...«¹ Prema Rousseauovu stajalištu iznesenom u djelu, upravo je čovjekova upotreba razuma korijen svih zala koja uključuju nedostatak pravednosti među članovima koji se natječu poradi statusa. Kako navodi, razne slučajnosti, tj. situacije s kojima se čovjek tijekom povijesti susreće, oblikuju i razvijaju njegov um, pritom izopačujući njegovu plemenitu prirodu, te zatim zaključuje kako je čovjek bio na vrhuncu svojega moralnoga razvoja upravo onda kada se nalazio na najnižem stupnju umnoga razvoja: »...budući da je bez pameti i razuma, on se sav prepušta osjećaju čovječnosti«.² Naime, upravo prirodno stanje odražava stanje u kojemu je čovjek najbliži izvornosti svojega bića koje počiva na slobodi, plemenitosti, i u konačnici, humanosti. U „Društvenome ugovoru“ on zagovara promjenu načina života čovjeka s obzirom na okolnosti, a u svrhu prilagodbe: »Pretpostavljam da su ljudi dospjeli u položaj u kome prepreke koje ometaju njihovo samoodređenje u prirodnom stanju nadilaze snage koje svaki pojedinac može uporabiti da se u tome stanju održi; tada to prvobitno stanje ne može dalje opstati; a ljudski rod bi ugasnuo kad ne bi promijenio način života«.³ U svrhu održanja, pojedinac je primoran uključiti se u zajednicu: »Međutim, kako ljudi ne mogu stvarati nove snage, već samo sjedinjivati one koje postoje i njima upravljati, ne ostaje im ništa drugo za njihovo samoodržanje nego da udruživanjem uvećaju snage koje mogu nadjačati suprotan otpor izvana...«.⁴ Tako Rousseau planira uspostaviti društvenu zajednicu utemeljenu na miru, slobodi i pravednosti između njezinih građana. U

¹ Jean-Jacques Rousseau, *O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima*, preveo Hrvoje V.M. Hlad (Zagreb: Feniks knjiga d.o.o., 2012), na str. 160.

² Rousseau, *O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima*, str. 149.

³ Rousseau, *Društveni ugovor*, preveo Hrvoje V.M. Hlad (Zagreb: Feniks knjiga d.o.o., 2012), str. 19.

⁴ Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 20.

ovome ću radu izložiti Rousseauove stavove o slobodnjačkoj egzistenciji divljaka koji je primoran odreći se osobne slobode u svrhu pripadnosti uređenoj društvenoj zajednici.

2. Karakteristike prirodnoga stanja

Rousseau prirodno stanje definira kao stanje slobode, neovisnosti i duševnoga sklada. Kao takvo, ono je najzgodnije za mir i najpodobnije za čovječanstvo.⁵ Naime, Rousseau prirodnog čovjeka prikazuje plemenito, veselo i razdragano, kako bezbrižno tumara šumama i poljima.⁶ Ovakvo stanje uvjetovano je činjenicom da „divljak“ egzistira vođen nagonom s razumom stavljenim u drugi plan: »U nagonu je imao sve što mu je bilo potrebno da živi prirodno, a razvijeno shvaćanje mu služi samo za život u društvu.«⁷ Dakako, treba napomenuti da pojam *divljak* ne sadrži pogrdni ton kao što je to slučaj danas, već značenje termina podrazumijeva slobodno življenje ljudi u prirodi.⁸ Naime, upravo mu smiren duh i nedovoljno razvijen um omogućavaju egzistiranje u skladu s moralnim načelima čije značenje niti ne poznaje: »...tako da bi se moglo reći da divljaci nisu loši baš zato što ne znaju što je to biti dobar, jer ih ne sprječavaju činiti zlo ni razvijen um ni stega zakona, već umirene strasti i nepoznavanje poroka.«⁹ U skladu s time, čovjek u prirodnome stanju biva vođen vlastitim osjećajem, a ne postavljenim moralnim zakonom kako je to danas: »...za Rousseaua u prirodnom stanju ne postoje zakoni, međutim postoji prirodno osjećanje milosrđe koje zauzima mjesto zakona, običaja i vrline.«¹⁰ Po uzoru na to, Rousseau formulira novo načelo: „Ostvari svoje dobro a da pri tome učiniš što je moguće manje zla drugome.“¹¹ Dakle, plemeniti divljak ne poznaje značenje pojma morala, ali vođen vlastitim osjećajem slobode uspješno prosuđuje o moralnoj ispravnosti nekoga djela. Dakako, Rousseau navodi kako upravo spomenuto milosrđe čini čovjeka izvorno humanim i nesebičnim što osigurava kolektivni mir: »Nema dvojbe da je milosrđe prirodni osjećaj koji u pojedincu ublažava ljubav prema samom sebi i time pridonosi općoj sigurnosti cijele vrste.«¹² Također, vrlo važno obilježje prirodnoga stanja čini i *moment slobode* koji je bio uvjetovan činjenicom da nije postojao nikakav fizički autoritet koji bi

⁵ Rousseau, *O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima*, str. 147.

⁶ Zdravko Perić, »Politička psihologija Rousseauova 'plemenitog divljaka'«, u: *Filozofska istraživanja*, Vol. 37 No. 1, 2017. Hrvatsko filozofsko društvo (Osijek, 2014), na str.154.

⁷ Rousseau, *O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima*, str. 146.

⁸ Zdravko Perić, »Politička psihologija Rousseauova 'plemenitog divljaka'«, str. 154.

⁹ Rousseau, *O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima*, str. 147.

¹⁰ Martina Pervan, *Ideja slobode i jednakosti u djelu Jean-Jacques Rousseaua* (Zagreb, 2016), na str. 10.

¹¹ Rade Kalanj, *Jean-Jacques Rousseau i ekološko pitanje*, u: *Socijalna ekologija : časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, Vol. 21 No. 2, 2012. (Zagreb, 2012), na str. 194.

¹² Rousseau, *O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima*, str. 149.

čovjeku mogao uskraćivati njegov izraz slobode: »Temeljno je obilježje takvog stanja nepostojanje bilo kakvog političkog autoriteta«. ¹³

2.1. Značaj slobode i jednakosti

Iznimno važne karakteristike koje su obilježile život u prirodnome stanju, a koje potpuno izostaju danas, svakako su osobna sloboda i jednakost među građanima. Divljak naime živi po vlastitim pravilima, usmjeren je na svoje svakodnevne nagonске potrebe i na puko preživljavanje ne oslanjajući se na druge, već isključivo na vlastite sposobnosti i vještine: »...svakom je jasno da su okovi sužanjstva temeljeni na uzajamnoj ovisnosti ljudi i obostranim potrebama koje ih vezuju, i da je nemoguće podčiniti jednog čovjeka a da drugi za to ne bude stalno uporabljen, što je nepoznato u prirodnom stanju gdje svaki čovjek ostaje slobodan i gdje je zakon jačeg bez vrijednosti«. ¹⁴ Također, kako je već spomenuto, divljak ne poznaje osjećaj nejednakosti i čestih međusobnih sukoba u borbi za prevlast koji uvelike obilježavaju suvremeno doba. Naime, on tada ni ne razumije pojam nejednakosti osim one fizičke, tj. prirodne „razlikovne“, na koju ne može utjecati: »Osim fizičkih nejednakosti, u prirodnom stanju su ljudi po prirodi jednaki«. ¹⁵ Ovakvim načinom življenja, divljak ima slobodu urediti svoju egzistenciju po vlastitoj želji i zamisli, čime se po Rousseauovu mišljenju uvelike razlikuje od današnjeg „društvenog“ čovjeka jer je »čovjek je u prirodnom stanju slobodan činiti što želi, odnosno, on odabire, ili odbacuje činom slobode«. ¹⁶

¹³ Marita Brčić Kuljiš, *Koncepcija pravednosti u filozofiji Jean-Jacquesa Rousseaua* (Split, 2013), na str. 24.

¹⁴ Rousseau, *O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima*, str. 153.

¹⁵ Pervan, *Ideja slobode i jednakosti u djelu Jean-Jacques Rousseaua*, str. 9.

¹⁶ Ibid

3. Razum kao izvor zla

Rousseau smatra da upravo razum kvari čovjeka na razne načine: »Rousseau razbija iluziju u kojoj razum igra isključivo pozitivnu ulogu u povijesnom razvoju čovječanstva«. ¹⁷ Prvenstveno, on navodi kako razum kreira osjećaj samoljublja koji podrazumijeva i uvjetuje sukobe među ljudima: »U Rousseaua je samoljublje shvaćeno kao izvor sukoba i frustracija, ono je želja da si osiguramo status i značaj u društvu što dovodi do brojnih društvenih i psiholoških izobličenja«. ¹⁸ Kako to Rousseau ukratko formulira, razum stvara samoljublje, a razmišljanje ga učvršćuje. ¹⁹ Naime, čovjek se uporabom razum dovodi do promišljanja o vlastitu položaju u društvu što nerijetko vodi pomutnji odnosa s drugima, a što divljak izvorno nikad nije poznao: »Prvi korak što ga je čovjek učinio prema mišljenju, svjesnom razmišljanju, zauvijek ga je istjerao iz raja jednostavnosti i nedužnosti«. ²⁰ Iduće zlo koje je uslijedilo kao produkt razuma je čovjekova svijest o vlastitoj moći. Kako to Rousseau objašnjava, brojna otkrića i izumi dovode čovjeka do uvida o njegovoj vlastitoj umnoj i duhovnoj sposobnosti kojoj ni jedna od ostalih vrsta nije dorasla: »Nova shvaćanja... učiniše ga još nadmoćnijim nad ostalim životinjama time što je postao svjestan toga«. ²¹ Ovako gord s naznakom oholosti, čovjek pomiče svoje granice učeći o životu u zajednici te se sve dalje odmiče od svojega izvora: »... a ta oholost bila je u ishodištu svih tih kobnih nagnuća; izručio ga je ambiciji, neobuzdanoj potrebi za dominacijom, taštini i onoj iluziji koja umjesto da mu omogući da živi u sebi sāmome i za sebe sāmoga, navodi ga da živi jedino u mnijenju drugih.« ²²

¹⁷ Hrvoje Cvijanović, »Političko prirodno stanje: revizija Hobbesova modela, Rousseau i de Sade«, u: *Politička misao*, Vol. XLIV, br. 1, str. 31-51 (Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 2007), na str. 37.

¹⁸ Željka Matijašević, *Rousseauovo poimanje samilosti: suvremene psihoanalitičke perspektive* Matijašević, u: *Filozofska istraživanja*, Vol. 34 No. 1-2, 2014. (Zagreb, 2013), na str. 144.

¹⁹ Rousseau, *O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima*, str. 149.

²⁰ Ernst Kasirer, *Jedinstvo u djelu Žan Žak Rusoa* (Matica, 2012), na str. 407.

²¹ Rousseau, *O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima*, str. 156.

²² Ernst Kasirer, *Jedinstvo u djelu Žan Žak Rusoa*, str. 407.

3.1. Kreiranje društvene zajednice

Naime, čovjeku život u zajednici s drugima počinje izgledati privlačno onda kada počinje uviđati koristi koje bi si osigurao kao pojedinac: »Eto kako su ljudi neprimjetno došli do grubog pojma o međusobnim obvezama i koristi ako ih ispune, ali samo ukoliko je to zahtijevala trenutna dobit, i to opipljiva...«²³ Prvi izvor zla koji, po Rousseauovu mišljenju, ostaje značajan problem do danas, je čovjekovo stvaranje „udobnosti“ o kojoj on postaje toliko ovisan da zauvijek imaju moć upravljanja njegovim raspoloženjem: »To je bio prvi jaram koji su nesvjesno sebi stavili oko vrata i prvi izvor zala koji su pripremili svojim potomcima; jer ne samo da su i dalje opadali tijelom i duhom, te su udobnosti sa svojim stalnim odvijanjem izgubile gotovo svu moć ugone i čak su degenerirale u stvarnu potrebu, dok im njihov nedostatak nije postao daleko neugodniji negoli što im je bilo ugodno dok su ih imali, i što je s njihovim gubitkom čovjek postajao nesretan, premda ih njihovo posjedovanje nije učinilo sretnima«.²⁴

3.2. Posljedice samoljublja

Naime, čovjekovo izraženo samoljublje kreira nasilnu potrebu za poštovanjem što dovodi do kažnjavanja ukoliko se isto ne iskaže. Tada čovjek dolazi u stanje krvoločnosti kako bi obranio svoj vlastiti status: »Na taj način, budući da je svatko osobno kažnjavao za podcjenjivanje onoga što je on sam kod sebe cijenio, osvete postadoše strašne, a ljudi krvoločni i divlji«.²⁵ Zgrožen ovakvim vladajućim stanjem, Rousseau zaključuje da je upravo prirodno stanje predstavljalo vrhunac čovjekove egzistencije u kojemu je vladalo pozitivno, miroljubivo ozračje od kojega se suvremeni čovjek suviše udaljio: »Primjer divljaka,...služi mi, takoreći, kao dokaz da je ljudski rod bio stvoren da uvijek tako živi, da je to stanje prava mladost svijeta i da je svaki potonji napredak prividno pretpostavljao korak ka usavršavanju pojedinca, dočim je ustvari vodio rasulu vrste«.²⁶

²³ Rousseau, *O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima*, str. 157.

²⁴ Isto, str. 158.

²⁵ Isto, str. 160.

²⁶ Isto, str. 161.

3.3. O čovjekovoj potrebi za napredovanjem

Rousseau ističe kako upravo čovjekova potreba na napredovanjem, koja izrasta iz samoljublja, vodi postavljanju ljudi jednih nasuprot drugima, tj. neprestanom međusobnom natjecanju. Naime, uspjeh i zarada postupno postaju mjerila po kojima se ljudi vrednuju i međusobno uspoređuju kao uspješniji, tj. bolji ili manje uspješni, tj. lošiji te manje vrijedni. Takav princip vrednovanja postaje glavna formula razmišljanja modernog, materijalistički orijentiranog čovjeka: »Rousseau je smatrao da je moderno doba određeno s univerzalnim trijumfom interesa nad vrlinom, koristi nad moralom, agresivne sebičnosti nad harmonijskim pomirenjem«. ²⁷ Upravo taj moment najviše uspijeva alijenirati čovjeka od vlastite izvornosti pritom ga kvareći i udaljavajući ga od drugih ljudi: »Primijetite koliko želja, koja nas sve muči, da se pročujemo, da steknemo počasti i budemo izabrani, utječe na naše osobine i snagu i dovodi ih do usporedbe; koliko potpaljuje strasti i uvećava njihov broj, kako dovodi ljude do suparništva, pa i neprijateljstva, svakodnevno stvarajući nedaće, dovodeći do svakovrsnih uspjeha i propasti, goneći istom stazom mnogobrojne natjecatelje«. ²⁸ Dakle, razvoj potrebe za napretkom, a time i za natjecanjem, nužno dovodi do izobličenja ljudske prirode i njezina moralnog posrnuća. ²⁹

²⁷ Raul Raunić, *Rousseauov politički emancipacijski projekt* (Zagreb, 2013), na str. 1.

²⁸ Rousseau, *O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima*, str. 175.

²⁹ Raul Raunić, *Rousseauov politički emancipacijski projekt*, str. 1.

4. Temelj nejednakosti među ljudima

Rousseau za temelj vladajuće nejednakosti krivi uspostavljanje političke zajednice koja kao posljedicu ima usustavljivanje privatnoga vlasništva: »Historijski razvoj nejednakosti među ljudima podudara se s usavršavanjem razuma (logosa) i podjelom vlasništva (razlikovanjem meum od tuum)«. ³⁰ Naime, kako on to ilustrira, ljudi su pohrlili ususret okovima političkoga udruživanja ne sluteći opasnosti koje im prijete. ³¹ Dakle, činom uspostavljanja privatnoga vlasništva, ljudi postaju osuđeni na neizbježnu međusobnu nejednakost te gubitak slobode koji u njima posljedično budi ono najgore od njihove prirode: »Okolnosti, sporazum sklopljen na pogrešnim osnovama i uspostavljanje institucije vlasništva omogućile su da se loša strana ljudske prirode manifestira i zavlada građanskim poretom«. ³² Ovakvo uređivanje zajednice uzrokuje nepovratno napuštanje prirodnoga stanja koje sa sobom donosi izražene probleme modernoga čovjeka: »Posljedica toga očitovala se u nejednakosti, neslobodi, pa shodno tome i u nepravdnosti«. ³³ Također, da bi naznačio koliko je izopačen čovjekov duh u ovome trenutnome stupnju, Rousseau ističe kako razlika između prirodne i navedene političke nejednakosti stoji u tome što je čovjek na ovu drugu dao svoj pristanak. ³⁴ Čovjek naime napušta svoju povijesno-civilizacijsku egzistenciju pojedinca utapajući potpuno svoje svrhe u proizvedenu zajednicu. ³⁵ Promatrajući ovakvo stanje egzistencije, on ironično zaključuje kako je trenutno stanje odraz nekadašnjeg prirodnoga stanja utemeljenom na zakonu jačega, čime želi poručiti da se čovjek moralno toliko unazadio da ga sva umna postignuća nisu uspjela uzdići te ga ona naprotiv, vraćaju na sami početak razvoja: »Ovo je krajnji stupanj nejednakosti i vrhunac koji zatvara krug, vraćajući nas na početak; iznova su svi pojedinci među sobom jednaki, jer više ništa ne predstavljaju, a budući da podanici poštuju samo zakon svog gospodara, a ovaj ono što mu njegovi prohtjevi propisuju, ponovno se gube načela pravde kao

³⁰ Hrvoje Cvijanović, »Političko prirodno stanje: revizija Hobbesova modela, Rousseau i de Sade«, str. 36.

³¹ Rousseau, *O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima*, str. 166.

³² Brčić Kuljiš, *Koncepcija pravednosti u filozofiji Jean-Jacquesa Rousseaua*, str. 24.

³³ Isto, str. 24.

³⁴ Isto, str. 27.

³⁵ Zvonko Posavec, »Koncepcija društvenog ugovora«, u: *Politička misao*, Vol. XXVII, br. 4, str. 46-56 (Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 1990), na str. 48.

i pojam dobra«. ³⁶ Tako se, naime, gubljenjem međusobne jednakosti i slobode izgubila izvorna moralnost i čovječnost koja je nekoć prebivala u obliku neukoga divljaka.

5. O prvim društvenim zajednicama

Suprotno prirodnome stanju u kojemu pojedinci slobodno žive neovisni o drugima i njihovim potrebama, bilo kakav društveni poredak, tj. utemeljena zajednica, podrazumijeva postojanje sporazuma, tj. ugovora koji postaje model svim ostalima društvima: »Ali društveni poredak znači jedno pravo koje je temelj svih drugih; međutim, to pravo ni u kom slučaju ne proistječe iz prirode; ono se, prema tome, temelji na sporazumima«. ³⁷ Čovjek u takvoj zajednici postaje svjestan moći svojega razuma te ga rabi posebno u svrhu samoodržanja: »Ta opća sloboda posljedica je čovjekove prirode; čovjekov prvi zakon jest zakon samoodržanja, njegova prva briga je staranje o sebi samome i čim dospije u doba razuma, budući da on jedini sudi o sredstvima da se održi, on samim tim postaje svoj gospodar«. ³⁸ Međutim, čovjek više ne posjeduje izvornu, osobnu slobodu, već jedino onu prividnu u pogledu pripadnosti zajednici, „opću“. U svojem djelu „Emil“, Rousseau to formulira ovako: »Svaki od nas stavlja u zajednicu (en commun) svoju osobu i sve svoje snage pod najviše vodstvo opće volje; i uzimamo kao tijelo svakog člana kao nezavisnog dijela cjeline«. ³⁹ Naime, ne postoji više ona iskonska sloboda pojedinca bez obaveza prema drugima, kakva je vladala u prirodnome stanju: »Čovjek je rođen slobodan, a svuda je u okovima. Onaj koji vjeruje da je gospodar drugih, uistinu je više rob od njih«. ⁴⁰ Rousseau nadalje za prvi model društvene zajednice, iz koje se svi ostali tipovi zajednice razvijaju, postavlja obitelj čiji se članovi odriču osobne slobode radi osobne koristi: »Tako se može reći da je obitelj prvi model političkih društvenih zajednica: poglavar zajednice je neka vrsta oca, narod-djeca; a svi zajedno, ravnopravni i slobodni po rođenju, otuđuju svoju slobodu jedino u osobnu korist«. ⁴¹ Za razliku od oca koji kao čelo obitelji uživa ljubav prema svojoj djeci, vladar uživa ljubav prema moći koju mu pruža njegov položaj: »Sva je razlika u tome što, u obitelji, očeva ljubav prema djeci predstavlja njegovu nagradu za brigu koju im poklanja, dok poglavar države nadoknađuje ljubav koju ne osjeća za svoje narode zadovoljstvom koje mu pruža vlast«. ⁴² Isti taj vladar dužan je prema Rousseau

³⁶ Rousseau, *O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima*, str. 177.

³⁷ Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 12.

³⁸ Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 12.

³⁹ Jean-Jacques Rousseau, *Emil ili o vaspitanju* / Žan Žak Ruso. Znanje, Beograd 1950; Prijevod djela: L'Emile ou de l'education / Jean Jacques Rousseau; str. 360.

⁴⁰ Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 11.

⁴¹ Isto, str. 12.

⁴² Isto, str. 12.

biti pravedan i poslušan pravu koje je usustavljeno kako bi uopće bio dosljedan svoje uloge vladara: »Najjači nije nikad dovoljno jak da uvijek bude gospodar, ako svoju snagu ne pretvori u pravo, a poslušnost u dužnost«. ⁴³

5.1. O ropstvu

Rousseau govori kako je nemoguće da jedan čovjek, ili narod zdrave pameti, želi svjesno postati robom, odnosno otuđiti si vlastitu slobodu i predati se vlastima vladara. Ropstvo kao takvo u opreci je s čovjekovom izvornom prirodom, tj. čistom slobodom. Naime, s obzirom na čovjekovu slobodnu prirodu, takve težnje bile bi suprotne njegovom iskonskom egzistencijalnom utemeljenju, odnosno nevezanosti za potpunu datost, tj. „poklanjanje drugom“: »Reći da čovjek sebe poklanja besplatno, znači reći besmisleni i nepojmljivu stvar; takav čin je nezakonit i ništavan i samim tim što onaj koji ga čini nije pri čistoj svijesti. Reći to isto za cijeli jedan narod, znači pretpostaviti da je to narod luđaka, a ludilo ne stvara pravo«. ⁴⁴ Isto tako, u pogledu uređenja neke države, neprihvatljiva je vladavina apsoluta kojemu se čitav narod u potpunosti pokorava, ne tražeći vlastita prava, mogućnost slobodne volje i sigurnost. Stoga se normativni temelj i sadržaj prava može izvesti samo iz slobode čovjeka kao one moći koja stoji iznad puke mehanike prirodnog toka. ⁴⁵ Sloboda koja je strogo postavljena na vrh hijerarhije vrijednosti prema Rousseau, neotuđivo je svojstvo čovjeka kao takvoga, te ono ima konstitutivnu, egzistencijalnu ulogu: »Odreći se svoje slobode, to znači odreći se svog svojstva čovjeka, ljudskih prava, čak i svojih dužnosti; nije moguća nikakva odšteta za svakog onog koji je se odriče. Takvo odricanje nije u skladu s ljudskom moralnom prirodom; oduzeti svaku slobodu svojoj volji znači oduzeti svaku moralnost svojim djelima«. ⁴⁶ U skladu s time, u pogledu pravnog uređenja države, uzaludan je i proturječan sporazum koji predviđa s jedne strane apsolutnu vlast, a s druge bezgraničnu pokornost. ⁴⁷ Također, Rousseau se protivi postojanju koncepta „prava jačega“ koje napadno ugnjetava čovjekovu slobodu i dostojanstvo, vraćajući ga na niži stupanj razvoja: »Usvojimo, dakle, da sila ne čini pravo i da smo dužni pokoravati se samo legitimnoj vlasti«. ⁴⁸ Na isti način, Rousseau opovrgava samostalnost pojedinca koji ovisi o Bogu, tj. uzda se u božanske, a ne u vlastite snage jer na taj način gubi vlastitu autonomiju: » Isto tako njegova autonomija ne može ovisiti o nekom božjem biću, jer

⁴³ Isto, str. 14.

⁴⁴ Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 15.

⁴⁵ Posavec, »Konceptija društvenog ugovora«, str. 48.

⁴⁶ Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 16.

⁴⁷ Isto, str. 16.

⁴⁸ Isto, str. 14.

bi time opet bio uspostavljen odnos gospodara i roba; pactum associationis ne može ni pod kojim uvjetima preći u pactum submissionis«. ⁴⁹

5.2. O društvenome ugovoru

Kako bi ljudska zajednica mogla uspješno funkcionirati kao cjelina bez oduzimanja slobode i prava pojedincima koji su njezin dio, Rousseau nalaže usvajanje poretka koji bi izgradio ustav utemeljen na takvim idealima slobode i pravednosti. On takav poredak zamišlja s temeljem u tzv. *društvenome ugovoru*: »Naći jedan oblik udruživanja koji bi branio i štutio svom zajedničkom snagom osobu i dobra svakog člana društva, kroz koji bi svatko, udružen sa svima, ipak slušao samo sebe, i tako ostao isto toliko slobodan kao i prije; takav je temeljni problem čije rješenje pruža društveni ugovor«. ⁵⁰ Naime, ovakav poredak osigurava jedno univerzalno pravo koje vrijedi za sve članove zajednice, što omogućava mir i harmoniju unutar države i između njezinih članova. U takvome se poretku članovi odriču svojih osobnih prava i predaju se u ruke jedinstvenome ugovoru koji drži sve članove na okupu, stvarajući tako univerzalno ozračje pravednosti, slobode i jednakosti: »Sve te odredbe, pravilno shvaćene, svode se na jednu jedinu: na potpuno odricanje svakog člana društva svih svojih prava u korist cijele zajednice: jer, prvo, s obzirom da se svaki dio daje cio, položaj je isti za sve; a budući da je položaj jednak za sve, nitko nema računa otežati ga drugima«. ⁵¹ Paul Ricœur navodi kako se ideja društvenog ugovora, osnovna jednadžba političke filozofije, pojavljuje samo u promišljanju, a političko je tijelo rezultat virtualnog čina i suglasja koje nije povijesni događaj«. ⁵² Za razliku od prirodnoga stanja, u ovako uređenome društvu, čovjek dobiva priliku razvijati se i usavršavati do razmjera kakve ranije nije poznao: »Međutim, sve se to mijenja prelaskom čovjeka u društveno stanje koje je rezultat ljudske sposobnosti za usavršavanjem«. ⁵³ Dakle, čovjekovo biće doživljava potpunu preobrazbu uspostavljanjem društvenoga ugovora, noseći sa sobom neke posljedice: »S jedne strane takvo udruživanje čovjeka u političku zajednicu je instrument u službi zaštite njegove osobne imovine i slobode, ali s druge strane ova asocijacija donosi i potpunu preobrazbu čitavog ljudskog bića - čovjek naime napušta svoju povijesno-civilizacijsku egzistenciju pojedinca i utapa potpuno svoje svrhe u proizvedenu zajednicu«. ⁵⁴ Sklapanjem društvenoga ugovora uspostavlja se jedna opća volja u vidu *naroda*

⁴⁹ Posavec, »Konceptija društvenog ugovora«, str. 49.

⁵⁰ Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 20.

⁵¹ Isto, str. 20.

⁵² Paul Ricœur, »Politički paradoks«, u: *Politička misao*, god. 49, br. 1, 2012., str. 184.

⁵³ M. Brčić Kuljiš, *Konceptija pravednosti u 26 filozofiji Jean-Jacquesa Rousseaua*, str. 26.

⁵⁴ Posavec, *Politička misao*, str. 48.

okupljenoga u *državu*: »Samim tim ugovornim činom stvara se istog trenutka, umjesto posebne osobe svakog ugovarača, jedno moralno i kolektivno tijelo, sastavljeno od toliko članova koliko njegova skupština ima glasova, i koje od samog tog čina dobiva svoje jedinstvo, svoje zajedničko ja, svoj život i svoju volju«. ⁵⁵

⁵⁵ Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 21.

6. O narodu

Utemeljenje društvenoga ugovora jamči svojim građanima potpunu jednakost s obzirom na općenitost zakona samoga ugovora. Izostanak jednakosti, a time i pravednosti među građanima, značilo bi neispravnost, tj. neodrživost ugovora: »Vidi se iz toga da suverena vlast, ma kako bila neograničena, sveta, nepovrediva, ne nadilazi niti može nadići granice općeg sporazuma, i da svaki čovjek može u punoj mjeri raspolagati onim što mu je od njegovih dobara i njegove slobode ostavljeno tim sporazumom; tako da suveren nikad nema pravo opterećivati jednog podanika više od drugog, jer tada nije više u pitanju opća stvar, i njegova vlast nije više nadležna«. ⁵⁶ Uvidjevši znatne razlike između života čovjeka u zajednici utemeljenoj na društvenome ugovoru u usporedbi s položajem čovjeka u prirodnome stanju, Rousseau uočava i navodi kako čovjek u zajednici uživa sve pogodnosti koje su divljaku nedostajale, počevši od one osnovne kvalitete egzistencije, *osjećaja sigurnosti*: »Kad se te razlike prime, jasno je da bi krajnje pogrešno bilo držati da u društvenom ugovoru postoji ma kakvo istinsko samoodricanje od strane pojedinca, već da je njihov položaj, djelovanjem tog ugovora, postao stvarno zavidniji od onog kakav je ranije bio i da su umjesto otuđivanja oni učinili samo jednu povoljniju razmjenu, dobivajući, umjesto neizvjesnog i nesigurnog života, bolji i sigurniji život, umjesto prirodne neovisnosti-slobodu, umjesto moći da naškode drugima-svoju vlastitu sigurnost i umjesto svoje snage, koju bi drugi mogli svladati, pravo koje društveno jedinstvo čini nepobjedivim«. ⁵⁷ Također, vrlo je važna činjenica da Rousseau smatra kako je ispravno dati život za državu u vidu rata, s obzirom da ta ista država čuva život pojedinaca usustavljenim zakonodavstvom: »Čak i njihov život, koji su posvetili državi, ova stalno zaštićuje, i kada taj život izlažu opasnosti u obrani države, čine li što drugo do čina vraćanja onoga što su od nje dobili?«. ⁵⁸ Čovjek u zajednici ne mora brinuti za sigurnost vlastitoga života, tako da je obrana domovine zadatak koji se treba s dostojanstvom ispuniti, ukoliko do toga dođe: »Svi se moraju po potrebi boriti za domovinu, to je točno; ali zato se nitko ne treba boriti za sebe«. ⁵⁹ Dajući pojedincu sigurnost, on je slobodan živjeti po pravilima u zajednici.

⁵⁶ Isto, str. 33.

⁵⁷ Isto, str. 34.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Isto.

7. O zakonodavstvu

Kako bi, dakle, država i njezini članovi mogli uspješno funkcionirati i djelovati, važno je postaviti temelje društvenoga ugovora u vidu uspostave zakona koji time zaokružuje zajednicu: »Društvenim ugovorom podarili smo političkom tijelu opstanak i život; trebamo mu sada zakonodavstvom dati moć kretanja i volju; jer prvobitni čin, kojim se to tijelo formira i sjedinjuje, ne određuje još ništa što ono treba raditi da bi opstalo«. ⁶⁰ Dakle, važno je postaviti odredbe koje će osigurati pravednost, ali i slobodu zajednice te unijeti sklad i organiziranost pomoću koje članovi mogu ispunjavati svoje dužnosti, pritom se vjerno pokoravajući zakonodavstvu. Za razliku od prirodnoga stanja opisanoga kao razdoblje nepostojećeg, tj. nerazvijenoga zakonodavstva, moderna društvena zajednica formira prava po kojima se društvo i zakonodavstvo zajedno ravnaju i razvijaju: »Potrebni su dakle ugovori i zakoni da bi povezali prava i dužnosti, i da bi pravda ostvarila svoju svrhu; u prirodnom stanju, u kome je sve zajedničko, ja ništa ne dugujem onima kojima ništa nisam obećao; ja priznajem kao tuđe samo ono što mi je nepotrebno, a u građanskom stanju društva sva su prava određena zakonom, te slučaj postaje drugačiji«. ⁶¹ Rousseau tvrdi kako upravo međusobna ovisnost pojedinaca i zatamljivanje izvorne prirodne snage svakoga od njih čini zakonodavstvo dostojnim svojih odredbi te približava pojedinca suvremeno uređenoj zajednici: »...tek kad svaki građanin nije ništa i ne može ništa učiniti bez pomoći svih drugih, i kad je snaga koju je stekla cjelina jednaka ili veća od zbroja prirodnih snaga svih pojedinaca, može se reći da je zakonodavstvo stiglo do najviše moguće točke savršenstva«. ⁶² Nadalje, temelj svakog dobrog sustava zakonodavstva treba biti izražen u slobodi i jednakosti te međusobnoj ovisnosti tih dviju kvaliteta: »Ako pitamo u čemu se točno sastoji najviše dobro od svih, koje treba biti svrha svakog sustava zakonodavstva, vidjet će se da se ono svodi na dvije glavne stvari, na slobodu i jednakost: slobodu, jer svaka posebna ovisnost znači isto toliko snage oduzete državnom tijelu; jednakost, jer sloboda ne može opstati bez nje«. ⁶³ Također, vrlo je važno da svaki narod dobije sustav uređenja koji mu odgovara, umjesto da se pretpostavi jedan univerzalni sustav koji će vrijediti za sve narode: »Ali ovi opći ciljevi svakog dobrog uređenja trebaju se mijenjati u svakoj zemlji prema odnosima koji nastaju koliko iz lokalnog stanja toliko iz osobina stanovništva; prema

⁶⁰ Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 36.

⁶¹ Isto.

⁶² Isto, str. 40.

⁶³ Isto, str. 48.

tim odnosima treba dati svakome narodu poseban sustav uređenja, koji će biti najbolji, ne možda sam po sebi, već za državu kojoj je namijenjen«. ⁶⁴

8. O konačnosti političkoga tijela

Rousseau navodi kako, sukladno čovjekovoj konačnosti, niti jedna država, tj. niti jedno državno uređenje ne može postojati vječno, već kao i sve dosadašnje, propada nakon određenog, dužeg ili kraćeg perioda postojanja: »Takva je prirodna i neminovna težnja i najbolje organiziranih vlada; kad su Sparta i Rim propali, koja se država smije nadati da će vječno trajati?...Da se uspije, ne treba pokušavati nemoguće niti si umišljati da se ljudskim djelima može dati postojanost koju ništa što je ljudsko nema«. ⁶⁵ Od trenutka uspostave jednoga društvenog uređenja, ono počinje propadati, baš kao što i čovjek od samoga trenutka rođenja počinje umirati: »Političko tijelo, isto kao ljudsko, počinje umirati od samog rođenja, i u sebi samom nosi uzroke svog razaranja; no i jedno kao i drugo može imati više ili manje jak sastav, koji mu omogućava održati se dulje ili kraće«. ⁶⁶ Naime, kako to Rousseau objašnjava, o čovjekovoj slobodi ovisi koliko će jedno državno uređenje potrajati, s obzirom na to da je u njegovim rukama odluka o načinu ustrojstva države, bilo ono dobro ili loše: »I najbolje uređena država će prestati postojati, ali kasnije od druge, ukoliko nekakav nepredviđeni događaj ne dovede prije vremena do njezinog nestajanja«. ⁶⁷ Također, on pretpostavlja najbolji mogući oblik vladavine kao onaj utemeljen na pravednosti opće volje zajednice: »Rousseau, dakle, smatra da ideja pravednosti postoji prije uspostavljanja društva, čak i da sva pravednost dolazi od Boga, ali će njezino ozbiljenje ipak prepustiti općoj volji«. ⁶⁸ Nadalje, mogućnost opstanka jedne države utemeljen je pravednošću u vidu zakonodavne vlasti koja diktira stanje zajednice. Dakle, kompletna zajednica i njezini predstavnici ovise o dobro, ili loše usustavljenome zakonodavstvu: »Zakonodavna vlast je srce države, izvršna vlast je njezin mozak, koji pokreće sve dijelove; mozak može biti zahvaćen paralizom, a osoba može i dalje živjeti; čovjek pobenevi i živi, no čim srce prestane sa svojim radom, životinja ugine«. ⁶⁹

⁶⁴ Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 49.

⁶⁵ Isto, str. 78.

⁶⁶ Isto

⁶⁷ Isto

⁶⁸ M. Brčić Kuljiš, *Koncepcija pravednosti u filozofiji Jean-Jacquesa Rousseaua*, str. 28.

⁶⁹ Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 78.

9. O izborima političkoga tijela

Rousseau navodi dva tipa izbora kada se radi o izborima vladara i magistrata, koji nam danas, stapajući oba tipa u jedan univerzalni, služi kao način glasovanja, a koji bi trebao osigurati slobodu i pravednost zajednice: »U pogledu izbora vladara i magistrata, koji su kao što rekoh, složene radnje, postoje dva načina njihove provedbe, a to su biranje i kocka; i jedan i drugi rabili su se u raznim državama, pa se još i danas vidi složena mješavina oba ova načina u izboru mletačkog dužda«. ⁷⁰ Naime, kocka kao prva vrsta izbora ponajviše odgovara uređenju demokracije koja bolje funkcionira ukoliko ima manje zakona kojim se građanstvo treba pokoravati: »Ako se obrati pozornost na to da je izbor obnašatelja vlasti stvar vlade, a ne suvereniteta, vidjet će se zašto je kocka više u prirodi demokracije, u kojoj je državna uprava utoliko bolja ukoliko su njezini akti malobrojniji«. ⁷¹ No, kao što je već spomenuto, ne postoji takvo nešto kao „prava demokracija“. S druge strane, u monarhiji isključivo monarh iz svoje ovlasti bira svoje podređene, tako da niti jedan od navedena dva oblika glasovanja nije potrebit: »Ni kocka ni glasovanje ne nalaze primjene u monarhijskoj vladi; budući da je monarh po pravu jedini vladar i magistrat, izbor njegovih službenika pripada samo njemu«. ⁷² Što se tiče glasovanja potaknutog izborima, sloga i zajedničko mišljenje osiguravaju stabilnu državu koja se neće rasipati, dok s druge strane, nesloga i prevlast pojedinačnog mišljenja nad općim osuđuje državu na propast: »Ukoliko ima više sloge na skupštinama, to jest ukoliko se mišljenja više približavaju jednoglasnosti, utoliko i opća volja prevladava; dočim duge rasprave, neslaganja, graja, nagovještavaju premoć posebnih interesa i opadanje države«. ⁷³ Nadalje, suprotstavljanje članova odredbama društvenoga ugovora kažnjava se izopćavanjem istih tih građana iz zajednice jer na taj način izdaju svoju pripadnost: »Ako se, dakle, prigodom sklapanja društvenog ugovora naiđe na protivnike, njihovo protivljenje ne ukida ugovor, ono samo sprječava da oni budu njime obuhvaćeni: to su stranci među građanima. Kad je država uspostavljena, pristanak se daje samim činom nastanjivanja; stanovati na teritoriju jedne države, znači podčiniti se suverenitetu«. ⁷⁴ Razlog tomu je što su upravo putem stalne opće volje, građani ujedinjeni, a time i slobodni: »...Rousseau je državu interpretirao dijelom

⁷⁰ Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 94.

⁷¹ Isto, str. 95.

⁷² Isto, str. 96.

⁷³ Isto, str. 92.

⁷⁴ Isto, str. 93.

instrumentalistički, a dijelom je telos čovjeka i država postavio u nerazdvojno jedinstvo«. ⁷⁵

10. O religiji

U ranim počecima ljudske egzistencije, teokracija je osnovni oblik vladavine, s obzirom da nije postojalo nikakvo utemeljeno državno uređenje koje bi povezivalo članove u zajednice: »U početku ljudi nisu imali drugih kraljeva osim bogova, niti druge vlade osim teokratske«. ⁷⁶ Kasnije, uspostavom raznih vrsta državnih uređenja, građani postaju podređeni zakonima. Naime, upravo vjerodostojnost zakonodavstva čini jednu državu snažnom i čvrsto utemeljenom: »Postavite cenzore dok su zakoni na snazi, a čim zakoni izgube snagu, sve je beznadno; ništa što ovisi o zakonima nema više snage kad je nemaju zakoni«. ⁷⁷ Dakle, kao što je već spomenuto, nekoć su bogovi bili ti koju su se smatrali vođama država, što je značilo da je čovjek iz vlastite slobode postavio ideju mnogoboštva i tako uspostavio temelje religije: »Iz same činjenice što se bog stavljao na čelo svakog političkog društva proisteklo je da ima toliko bogova koliko ima naroda«. ⁷⁸ Takvo razmišljanje datira još od razdoblja stare Grčke, čiji su građani sebe prirodno smatrali gospodarima naroda, a taj stav je rezultat činjenice da su bogove Grci praznovjerno pronalazili u krugu barbarskih naroda: »Umišljanje Grka, da su prepoznali svoje bogove kod barbarskih naroda potjecalo je iz njihovog umišljanja da u sebi vide prirodne gospodare tih naroda«. ⁷⁹ Kako je bog jedne države ujedno predstavljao i zakon te iste države, nije bilo potrebe za vjerskim ratovima jer je svaki narod uživao štovanje svoje religije, tj. svojih zakona pa je tako vladalo ozračje pravednosti u vidu međusobnoga poštivanja vjera: »Ako tko upita, kako to da u pogansko doba, kada je svaka država imala svoju vjeru i svoje bogove, nikad nije dolazilo do vjerskih ratova, ja odgovaram da je to zbog toga što je svaka država imala svoju vlastitu religiju kao i svoju vladu, te nije razlikovala svoje bogove od svojih zakona«. ⁸⁰

⁷⁵ Posavec, *Politička misao*, str. 48.

⁷⁶ Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 111.

⁷⁷ Isto, str. 110.

⁷⁸ Isto, str. 111.

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Isto, str. 112.

11. Zaključak

Jean-Jacques Rousseau u svojim djelima *Društveni ugovor* i *O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima* progovara o slobodi kao osnovi čovjekove egzistencije te njezinim dvjema formama pojavljivanja, individualnoj i općoj. U prirodnome stanju čovjek uživa potpunu slobodu i neovisnost o drugim članovima te je usredotočen isključivo na vlastito preživljavanje, ali uz nedostatak reda, tj. utemeljenja bilo kakve forme zajednice i pripadajućih joj dužnosti. Kako bi se čovjek zaštitio i osigurao si mjesto u zajednici, on mijenja osobnu slobodu za onu opću u svrhu pripadanja i osobne koristi. U zajednici pojedinac ima mogućnost ostvariti svoj potencijal i pridonijeti ostalim članovima svojim snagama. Kreirajući idealan društveni poredak utemeljen na društvenome ugovoru, Rousseau zamišlja zajednicu okarakteriziranu osjećajem slobode i usustavljene pravednosti koja svakome članu omogućava njegovu ulogu i svrhu.

12. Popis literature

- Brčić Kuljiš, Marita, Konceptija pravednosti u filozofiji Jean-Jacquesa Rousseaua (Split, 2013); [file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/03_Brcic_Kuljis%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/03_Brcic_Kuljis%20(2).pdf)
- Cvijanović, Hrvoje, »Političko prirodno stanje: revizija Hobbesova modela, Rousseau i de Sade«, u: Politička misao, Vol. XLIV, br. 1, str. 31-51 (Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 2007), preuzeto s: file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/2007_1_03_Cvijanovic.pdf ;
- Kalanj, Rade, Jean-Jacques Rousseau i ekološko pitanje, u: Socijalna ekologija : časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, Vol. 21 No. 2, 2012. (Zagreb, 2012)
- Kasirer, Ernst, Jedinstvo u djelu Žan Žak Rusoa (Matica, 2012), preuzeto s: <http://www.maticacrnogorska.me/files/50/15%20ernst%20kasirer.pdf> ;
- Matijašević, Željka, Rousseauovo poimanje samilosti: suvremene psihoanalitičke perspektive, u: Filozofska istraživanja, Vol. 34 No. 1-2, 2014. (Zagreb, 2013);
- Perić, Zdravko, Politička psihologija Rousseauova »plemenitog divljaka« , u: Filozofska istraživanja, Vol. 37 No. 1, 2017. Hrvatsko filozofsko društvo (Osijek, 2014); <https://hrcak.srce.hr/187894>
- Pervan, Martina, Ideja slobode i jednakosti u djelu Jean-Jacques Rousseaua (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu; Odsjek za filozofiju, 2016); <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/8502/1/Martina%20Pervan%20-%20Diplomski%20rad.pdf>
- Posavec, Zvonko, »Konceptija društvenog ugovora«, u: Politička misao, Vol. XXVII, br. 4, str. 46-56 (Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 1990), preuzeto s: file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/politicka_misao_1990_4_46_56.pdf ;
- Raunić, Raul, Rousseauov politički emancipacijski projekt (Zagreb, 2013) [file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/02_Raunic%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/02_Raunic%20(2).pdf) ;
- Ricœur, Paul, »Politički paradoks«, u: Politička misao, god. 49, br. 1, 2012., str. 184–205. <https://hrcak.srce.hr/81932>
- Rousseau, Društveni ugovor. preveo Hrvoje V.M. Hlad (Zagreb: Feniks knjiga d.o.o., 2012)
- Rousseau, Jean-Jacques, Emil ili o vaspitanju/ Žan Žak Ruso. Znanje, Beograd 1950; Prijevod djela: L'Emile ou de l'education / Jean Jacques Rousseau;
- Rousseau, Jean-Jacques, O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima. Preveo Hrvoje V.M. Hlad (Zagreb: Feniks knjiga d.o.o., 2012)